

PERNILLE HERMANN

Lektor i Nordisk Sprog og Litteratur ved Institut for
Æstetik og Kommunikation, Aarhus Universitet

ISLÆNDINGESAGAER OG ERINDRING

SAGAS OF ICELANDERS AND MEMORY | *Based on the assumption that the long-standing discussion about history/fiction has exhausted itself, this article suggests an alternative approach to the sagas of Icelanders. It approaches the sagas from a memory perspective and illustrates how two concepts of memory: cultural memory and artificial memory, provide us with useful methodological tools for opening new dimensions of saga narratives.*

KEYWORDS | *sagas of Icelanders; origin narratives; cultural memory; artificial memory; narration; space; imagery*

Det diskuteres til stadighed, i hvilket omfang islændingesagaerne repræsenterer faktuelle forhold fra den fortid, som de beskriver, og i hvilken grad de kan betragtes som fiktive fortællinger om fortiden. Diskussionen hænger sammen med sagaernes anvendelsesområde og dækker ikke blot vurderingen af sagaernes litterære kvaliteter, men også spørgsmålet om de kan bruges som kildemateriale til vikingetidens religion, samfund og kultur. Islændingesagaerne udfordrer på flere måder nutidens genrebegreber og undviger en entydig placering som enten historie eller fiktion. De gør krav på at være historiske fortællinger, men samtidig, grundet tilstedeværelsen af fiktive elementer, imødekommer de ikke vores forventninger om historisk korrekthed. Dermed placerer islændingesagaerne sig i en gråzone mellem historie og fiktion, og det kan være vanskeligt at finde et relevant metodisk grundlag at studere dem ud fra.¹

Der gives ikke et klart svar på spørgsmålet, men de fleste forskere indtager et mellemstandpunkt og accepterer, at sagaerne må betragtes som en hybridform, og at de som sådan ikke kan forstås ud fra et enten-eller synspunkt. Det fiktions- og historiebegreb, der ofte er gjort til en (uhensigtsmæssig) målestok for genreklassificering af sagaerne, er udviklet senere end sagaerne blev skrevet. Det understreges i stigende grad, at denne litteraturhistorisk set tidlige litterære form er blevet til

1 Ud fra den opfattelse, at historieforskningen har opgivet at anvende sagaerne som kildemateriale, mens litteraturforskningen er kørt fast i manglen på anvendelige metoder, har Preben Meulengracht Sørensen skrevet, at: "The debate about how the texts should be read has exhausted itself without any new consensus having emerged. The gap that historical investigation left when it gave up on sagas as usable sources, literary scholarship has as yet been unable to fill, apparently because the available hermeneutic strategies are inadequate", *Saga and Society* 149.

forud for dannelsen af fiktionsbegrebet, og at forestillingen om generisk fiktion er vanskelig at forene med middelalderens opfattelse af fortællinger, deres indhold og funktion. Ligeledes problematiseres historiebegrebet på en måde, der åbner for en øget forståelse af, at middelalderens historieopfattelse adskiller sig fra nutidens. Det betyder dog ikke, at disse fortællinger ikke kan indeholde fiktive og historiske elementer, men mere præcist, at de generisk set ikke modsvarer disse kategorier.

I denne artikel vil sagaerne blive bragt i forbindelse med erindring. Inden for en række videnskaber og discipliner har der i de seneste årtier været en øget interesse for erindring, og denne tendens har også sat sit præg på sagaforskningen, idet erindringsstudier i stigende grad anvendes som en teoretisk og metodisk ramme til at begribe islændingesagaerne. Denne nye forståelsesramme er først og fremmest introduceret i sagaforskningen af Jürg Glauser (“Saga of Icelanders (*Íslendinga sögur*) and *þættir* as the literary representation of a new social space”; “The Speaking Bodies of Saga Texts”). I denne artikel vil der blive fremhævet to forskellige typer erindring: kulturel erindring og artificiel erindring. Begge disse typer kan nuancere de dikotomiserende tendenser, der hæfter sig på historie/fiktions-debatten, og anvendelsen af disse former for erindring åbner for den mulighed, at sagaerne ikke udelukkende kan formodes at repræsentere historie og fiktion, men også erindring.

Erindringsformer

Erindringsstudier er vidt forgrenede, og det vil indledningsvis være på sin plads med en præcisering af de erindringstyper, der refereres til i denne artikel. Kulturel erindring forstås dels i forlængelse af Astrid Erlls brede definition af denne erindringstype som: “the interplay of present and past in socio-cultural contexts” (Erll 2), dels mere snævert som knyttet til Jan Assmanns begreb kulturel erindring (*kulturelle Gedächtnis*) (Assmann). Under begge synsvinkler indebærer begrebet, at fortællinger – metaforisk set – kan opfattes som en eksternaliseret erindring, der deles af en gruppe mennesker. Jan Assmann har udviklet begrebet kulturel erindring i forlængelse af Maurice Halbwachs’ term “kollektiv erindring” (Halbwachs). Halbwachs introducerede den forestilling, at den individuelle erindring er formet af de sociale rammer, som et individ indgår i, og dermed kan betragtes som et kollektivt fænomen. Assmann viderefører denne antagelse, men med et øget fokus på de kulturelle former, hvori den kollektive erindring kommer til udtryk.

Begrebet artificiel erindring kendes fra antikke tekster. Det fremgår hos bl.a. Cicero, at den artificielle erindring adskiller sig fra den naturlige erindring ved at være trænet.² Mentale steder (*loci*) og mentale billeder (*imagines*) er blandt de dominerende erindringstekniske greb og teknikker, der understøtter og strukturerer den artificielle erindring, som derfor er rumligt og visuelt organiseret. Cicero referer til fortællingen om den græske digter Simonides fra Keos, som forbindes med erindringsteknikkens oprindelse. Simonides havde forladt et selskab for en kort

bemærkning, da bygningen faldt sammen og alle, der deltog i selskabet, blev dræbt og begravet i ruinen. Efterfølgende blev Simonides kaldt tilbage for at identificere de døde kroppe, hvilket han gjorde ved at knytte gæsterne til deres særlige placeringer (*loci*) ved bordet. Metoden udvikles til en erindringskunst, som bl.a. støtter sig til arkitektoniske konstruktioner. Frances A. Yates og Mary Carruthers har medvirket til at synliggøre relevansen af disse metoder for middelalderens erindringskultur (Carruthers *The Book of Memory*; Yates). I middelalderen udgjorde erindringskunsten et delaspekt af retorikken og kan derfor betragtes som en integreret del af skolelærdommen i lærde miljøer på den tid, hvor sagaerne blev skrevet.³

Overordnet set bidrager erindringsperspektivet ikke til en klassificering af islændingesagaerne som litteratur, der først og fremmest dokumenterer faktuelle forhold fra fortiden. Astrid Erll og Ansgar Nünning refererer til Mieke Bal, der har karakteriseret erindringen således:

“Because memory is made up of socially constituted forms, narratives, and relations, but also amenable to individual acts of intervention in it, memory is always open to social revision and manipulation. This makes it an instance of fiction rather than imprint, often of social forgetting rather than remembering.” (262)

Citatet peger på erindringens plasticitet og på, at den individuelle, den kollektive og den kulturelle erindring er manipuleret og fikcionaliseret. Erindringens fleksibilitet bliver også fremhævet af Mary Carruthers, som bl.a. peger på, at den artificielle erindring har træk til fælles med komposition, hvilket vil sige, at denne type erindring ikke først og fremmest er direkte gengivelse, men en ressource, der understøtter reorganisering og innovation.⁴

Når islændingesagaerne undersøges inden for rammerne af et erindringsperspektiv, sker det ud fra den antagelse, at erindring ikke vedrører en præcis gengivelse af erfaringer, viden eller fortællinger, men i høj grad er bestemt af nutiden, dvs. den tid, hvor erindringsaktiviteten foregår. I den forstand knyttes der an til de sagaforskere, der finder nøglen til forståelsen af sagaernes mening på den tid og i det samfund, hvor sagaerne blev skrevet og overleveret i håndskrifter, snarere end i den tid, som de fortæller om.⁵ Der er således fokus på, hvordan grupper i det islandske samfund i højmiddelalderen, mere præcist i 1200-tallet hvor sagaerne blev skrevet, forvaltede fortiden og hvilke teknikker og medier, de anvendte til at fastholde og formidle fortiden. Sagaerne er fortællinger om en fortid, men det billede af fortiden, de giver udtryk for, må formodes at være præget af de ønsker og idealer, som herskede blandt de grupper, der var aktivt engagerede i sagaernes tilblivelse, både dem der skrev sagaerne og dem, der var sagaernes publikum. Det

3 Om norrøn litteratur og artificiel erindring se Malm; Egilsdóttir; Heslop; Hermann “Key aspects of Memory and Remembering in Old Norse-Icelandic Literature”.

4 Carruthers *The Book of Memory*; Carruthers og Ziolkowski.

5 Se f.eks. Ólason.

2 F.eks. Ciceros *De inventione* og *Rhetorica ad herennium*, hvor forfatteren er ukendt.

er her relevant at understrege, at sagaerne ikke entydigt kan sættes i forbindelse med den tid, hvor de først blev skrevet, men også må knyttes til de efterfølgende århundreder, hvor de blev genskrevet og reproduceret i håndskrifter.

Oprindelsesfortællinger

Et af de aspekter ved den kulturelle erindring, som Jan Assmann fremhæver, er fortællinger, der vedrører grundlæggelse og oprindelse. Oprindelsesfortællinger kan besvare spørgsmål som vedrører tilhørsforhold og identitet. De har normativ og formativ kraft og fungerer som orienterende fortællinger i et samfund eller blandt en gruppe mennesker (Assmann 76). Assmann definerer oprindelsesfortællinger som “myter” (75). En myte i Assmanns forstand overskrider de dikotomiske tendenser, der knyttes til historie og fiktion. En myte er først og fremmest en fortælling, der behandler en fortid, der betragtes som meningsfuld, og den defineres ikke indholdsmæssigt og ud fra dens sandhedsværdi, men ud fra dens funktion.

Dette aspekt er i særdeleshed relevant for en forståelse af islændingesagaerne og de norrøne tekster, som er nært forbundet med dem, ikke mindst ved, at det kan åbne for alternative vinkler på historie/fiktions-problematikken (Hermann “Founding Narratives and the Representation of Memory in Saga Literature”). Store dele af de norrøne tekster, der behandler fortiden, kan betragtes som oprindelsesfortællinger. Mange islændingesagaer indeholder fortællinger om Islands oprindelse, dvs. bebyggelsen af Island, der i sagaerne beskrives med det islandske ord *landnám* (landtagning).⁶ Det gør også *Landnamsbogen* (*Landnámabók*), en tekst, der er intertekstuelt forbundet med islændingesagaerne. I den forstand, at disse tekster omhandler et samfunds begyndelse og de begivenheder, der skete da samfundet blev skabt, kan de betragtes som oprindelsesfortællinger. Bebyggelsen fandt sted fra slutningen af 800-tallet, på et tidspunkt, hvor viden, der ofte blev formidlet i fortælling og digt, cirkulerede mundtligt. Der findes altså ingen samtidig litteratur, der beskriver denne historiske begivenhed, og sagaerne og *Landnamsbogen* må ses som udtryk for en senere tids erindring om oprindelsen. I dette lys kan sagaerne siges at omforme historien til myte, en transformation der finder sted, idet en erfaring af begivenheder bliver til kulturel erindring, dvs. en rekonstrueret fortid.

Teksterne fremstiller bebyggelsen af Island på en relativ ensartet måde. Bebyggelsen ses hovedsageligt som et resultat af en migration fra Norge, hvor individer der ikke ønsker at indordne sig under en ny magtstruktur, må forlade landet. Alle teksterne referer til den samme rumlige ramme, nemlig det islandske landskab med dets naturlige formationer, floder, bjerge, heder osv. De refererer til en relativt begrænset gruppe landnamsmænd, og det er ofte de samme personer, der nævnes i *Landnamsbogen* og sagaerne, og enkeltpersoner kan spille en rolle i flere sagaer. Derudover refererer de til en bestemt tidslig ramme på 60 år, nemlig perioden fra 870 til 930 e.kr. Det tidsspecifikke understreges endvidere ved, at fortællingerne om

enkeltindviders bosættelse forankres tidsligt på en skala, der går fra den tid, hvor landet var tomt, og til den tid, hvor det var fuldt bebygget. Eksempelvis fortælles det i *Vandsdølernes saga* (*Vatnsdæla saga*), at da denne region blev bebygget “næde sejladserne til Island et højdepunkt” og “Mange landområder blev på det tidspunkt bebygget” (*Vatnsdæla saga* 36 og 43; Skyum-Nielsens oversættelse 20 og 23).⁷ Det er kendetegnende for teksterne, at oprindelsen knyttes til historisk tid, ikke til en abstrakt fortid. I kraft af dette tidslige fokus kan man sige, at forestillingen om Islands oprindelse hviler på en “historisk myte”.

Ifølge Jan Assmann involverer oprindelsesfortællinger, altså denne type myte, en bestemt opfattelse af fortiden, nemlig at fortiden skal forklare og begrunde nutiden. Fortiden er en faktor, der skal give værdi og signifikans til nutiden, og dens funktion er at give nutiden et præg af at være “meningsfuld, nødvendig, uforanderlig og guddommeligt sanktioneret”. Fortiden skal på den måde bekræfte nutidens kvalitet. Assmann inddrager også en anden mytetype, nemlig fortællinger, der kontrasterer fortid og nutid og som giver udtryk for, at fortiden er tabt eller undertrykt. Denne type frembringer en bevidsthed om historisk forandring. Ser man på sagaerne som helhed, finder vi begge typer, hvilket understreger sagaernes kompleksitet, tvetydighed og åbenhed for fortolkning. Den fortids/nutidsrelation, der sætter en kontrast mellem de to perioder, ses for eksempel der hvor handlemåder afvises som tilhørende en anden tid. Den refererer ofte til forholdet mellem hedensk og kristent, et modsætningspar, der i forhold til sagaerne er lige så omdiskuteret som spørgsmålet om deres status som henholdsvis historie eller fiktion. Det er dog den første type, der synes at være dominerede i de fortællinger, der behandler bebyggelsen.

Litterær mediering af fortælling og sted

Men hvordan kommer den kulturelle erindring mere præcist til udtryk i sagaerne? Spørgsmålet om hvordan disse fortællinger opnår deres formative og normative kraft, og hvordan de kan afhjælpe orientering, involverer bl.a. overvejelser om litterære virkemidler. Sagaerne indeholder en række forskellige strategier, heriblandt greb der vedrører fortællingen og stedet. I sagaerne findes der f.eks. hvad vi kan kalde “nu og dengang-relationer”, der skaber forskellige tidslige niveauer i fortællingerne. Disse relationer har samme effekt i sagaerne som de genealogier, der er kendetegnende for dem. Både nu og dengang-relationer og genealogier illustrerer, at den formative og normative kraft ikke kun opnås ved, at sagaerne omhandler oprindelsen (altså behandler fortiden), men også ved at de forbinder oprindelsen med senere tider (altså behandler relationen mellem fortiden og nutiden).

7 Ved citater fra *Landnamsbogen* og sagaerne henvises der til originalteksterne i Íslenzk fornrit-serien. Oversættelser er fra *Islændingesagaerne. Samtlige sagaer og niogfyrre totter*. Red. Annette Lassen (2014) på nær oversættelser fra *Landnamsbogen*, som er mine egne.

6 For en oversigt over de sagaer, der indeholder beskrivelser af landnamet se Nordal “The Sagas of Icelanders”.

Nu og dengang-relationer findes i *Landnamsbogen*, hvor der fortælles om den første bosætter Ingolf, der migrerede fra Norge til Island. Ingolf kan betragtes som grundlæggeren af det nye samfund: "Han etablerede sit hjem, der hvor højsædestolperne blev skyllet i land, og levede i Reykjavik. Højsædestolperne kan stadigvæk ses der i hallen" (*Landnámabók* 45; min oversættelse). Citatet viser, at Ingolfs bosættelse var styret af symbolsk-rituelle handlinger. Det fortælles, at Ingolf ofrede til guderne inden han rejste fra Norge, hvilket underbygger, at hans bosættelse var guddommeligt sanktioneret. Højsædestolper, som indgår i flere bosættelsesfortællinger, udgør det symbolske centrum i boligen; de medbringes på rejsen og kastes overbord, når skibene nærmer sig Island. Som citatet viser, understreges det, at højsædestolperne, dette konkrete og materielle levn fra den første bosættelse, stadigvæk findes og kan ses på det oprindelige sted i landskabet.

Nu og dengang-relationer findes også i referencer til stednavne. Det første sted, Ingolf kom til, blev opkaldt efter ham: "Nu om dage bliver det sted, som han kom til, kaldet Ingolfspynten" (42; min oversættelse). Referencerne til de materielle rester fra bosættelsen (højsædestolperne) og til stednavne, der er forbundet til grundlæggeren, markerer, at der er forskellige tidlige lag i fortællingen. Der er et nu (hvorudfra der fortælles) og et dengang (da begivenhederne fandt sted).

Samme relationer findes også i islændingesagaerne, for eksempel i *Vandsdølernes saga*. Denne saga refererer til stednavne, som forklares ud fra de begivenheder, der fandt sted da Ingemund bosatte sig: "De blev der den anden vinter og byggede sig en stor skåle, på det sted der nu kaldes Ingemundshol" (*Vatnsdæla saga* 40; Skyum-Nielsens oversættelse 21) og "Samme efterår forsvandt der nogle af hans får, som ikke blev fundet før sent næste forår i nogle skove. Det sted hedder nu Sødedal eller Fåredal" (42; 22). Også her har bygninger og steder i landskabet fået navn efter begivenheder, som fandt sted da denne region blev bebygget, og de tidlige lag i fortællingen træder frem i understregningen af, at disse navne stadigvæk eksisterer.

Landnamsbeskrivelsen i *Egils saga* (*Egils saga Skalla-Grímssonar*) er et andet eksempel på en af de første og store bosættelser. Skalle-Grim, som er Egils far, bosætter sig tæt på Ingolfs område. Nærheden til samfundets oprindelige centrum understreger storheden af Skalle-Grims bosættelse, en storhed, der begrundes med en variant over højsædestolpemotivet. Skalle-Grims far, Kvæld-Ulf, dør undervejs på rejsen fra Norge til Island, og besætningen kaster kisten med Kvæld-Ulfs døde krop overbord. Den nye bebyggelse sker på det sted, hvor kisten rammer Islands kyst og stedet, hvor Kvæld-Ulf begravnes, danner et nyt lokalt centrum, nemlig gården Borg, som bliver et anseeligt område. Dette centrum danner udgangspunkt for en lokal kosmologi, hvor krop og skabelse bliver forbundet. Den kropsmetafor, der også findes i den mytologiske skabelsesberetning, hvor verden skabes ud fra urjættens Ymirs krop, gentages derved i denne "historiske" oprindelsesfortælling, hvor Kvæld-Ulfs krop udgør et fundament for rumlig strukturering. I forbindelse med Skalle-Grims bosættelse refereres der til en sten eller et klippestykke, som Skalle-Grim hentede på havets bund og bragte op på land ved egen kraft: "Denne sten ligger der stadig [...] og nu kan end ikke fire mand løfte den" (*Egil saga Skalla-*

Grímssonar 79; Stavnems oversættelse 39). Udover at denne bosættelse understreger en identitet mellem slægt og sted (hvor Kvæld-Ulfs døde krop udgør det symbolske bindeled), illustreres også de tidlige lag i fortællingen: Skalle-Grims klippestykke, som stadigvæk ses i landskabet, står som et monument for fortiden, der understreger, at de første bosættere var helt exceptionelle mennesker.

Disse relationer, som der kunne gives flere eksempler på, iscenesætter bosættelserne. Inden for fortællingens ramme etableres der en kommunikationssituation, som involverer en fortællerposition, der er på afgørende afstand af begivenhederne, og som kommunikerer med et imaginært publikum, der ligeledes er på afstand af begivenhederne. Dermed skabes en position, hvorfra der kan ses tilbage på fortiden. Det budskab, som kommunikeres, er, at oprindelsen i kraft af kulturelle monumenter og stednavne stadig er til stede og kan tilgås i de umiddelbare omgivelser. I og med at et publikum forsikres om, at fortiden hverken er tabt eller er forskellig fra nutiden, understøtter fortællingerne en forestilling om uforanderlighed og kulturel stabilitet, forestillinger som svarer til den ovennævnte opfattelse af "myten". Det er ofte fremhævet som et karakteristikum ved islændingesagaerne, at de har en neutral fortællerposition, der ikke bryder ind i handlingen og som derfor bedst kan karakteriseres som objektiv.⁸ Alt er dog ikke sagt med denne holdning. Eksemplerne ovenfor viser, at organiseringen af fortællingen er afgørende for, at der skabes et særligt blik på fortiden og for at der etableres en holdning, som kan medvirke til at skabe orientering gennem tilbageblik på en stadig eksisterende fortid.

Nu og dengang-relationerne sætter stedet i fortællingernes forgrund, og netop stedet bliver afgørende for medieringen af fortiden. Litteraturforskeren Birgit Neumann har skrevet, at litterær repræsentation af steder medvirker til at: "conjure up innumerable echoes and undertones of a community's past. Hence, space serves to symbolically mediate past events, underlining the constant, physical presence of the multilayered cultural past, which is even inscribed in the landscape and in the architecture" (340). Det er karakteristisk, at sagaerne indskrifter fortiden i de fysiske omgivelser, især i landskabet. Jürg Glauser har argumenteret for, at det islandske landskab igennem sagafortællingerne medvirker til at fastholde erindringen om fortidige begivenheder ("Saga of Icelanders (*Íslendinga sögur*) og *þættir* as the literary representation of a new social space" 20). Det er ikke mindst gennem angivelsen af stednavne, at sagaerne iscenesætter denne erindring. Det er ikke sjældent, at stednavnene og sagaernes topografi forklares med bosættelserne, dvs. refererer til samfundets oprindelse.

Stednavnene kan forstås ud fra en kolonialistisk diskurs, som er afgørende for integrationen mellem bosættere og et nyt sted. Bosættterne kommer til et ubebygget land, et *terra nova*. Det gøres genkendeligt og vedkommende gennem navngivning, hvormed også ejerskab fastslås og begrundes. Navngivning er en aktivitet, der medvirker til stedskonstruktion og hvorigennem det nye land kan omformes fra en abstrakt rumlig kategori til et meningsfuldt sted, som perciperes subjek-

8 F.eks. Sørensen *Fortælling og ære* 63 og Ólason 101.

tivt for de personer, der har et tilhørsforhold til omgivelserne. Dette indebærer en transformation fra natur til kultur. Ud fra et erindringsperspektiv er det ikke stednavnenes historicitet, altså spørgsmålet om deres faktuelle forbindelse til begivenhederne i fortiden, der gør dem konstituerende for den kulturelle erindring, men derimod den retrospektive litterære kortlægning af landskabet som finder sted i sagafortællingerne. Stednavnene og relationerne mellem nu og dengang skaber en meningsstruktur, som lægges hen over det ubeskrevne landskab og dets naturlige formationer. Også dette kan udtrykkes med en kategori lånt fra Jan Assmann: Den litterære kortlægning skaber et topografisk lokaliseringssystem af afgørende betydning for den kulturelle erindring.

Fortids/nutids-relationen: Stabilitet, uforanderlighed og kontinuitet

Disse få eksempler på litterær mediering af fortælling og sted illustrerer, hvordan kulturel erindring kan konstrueres i sagafortællingerne. Sagaerne taler til nogen, og de etablerer en kommunikationssituation, som kan levere et budskab, nemlig at fortiden (eller mere konkret: oprindelsen) stadigvæk er til stede. Derved etableres et bånd mellem en gruppe mennesker og deres fortid, samtidig med at fortællingen skaber en tilstand af kontinuitet mellem fortiden og nutiden. Når disse fortællinger forbinder fortid og nutid på en måde, der er kontinuitetsskabende, bekræfter de opfattelsen af kulturel stabilitet og permanent. I den forbindelse kan den franske historiker Pierre Noras beskrivelse af erindring inddrages som et supplement til den sammenbindende funktion, der er indeholdt i Assmanns opfattelse af oprindelsesfortællinger og i formuleringen af islændingesagaernes "mytiske" karakter (Nora). Det ligger i Noras erindringsforståelse, at erindringen fungerer i et tidsligt kontinuum, hvor nutiden ses som en udvidelse af eller i forlængelse af fortiden. Ifølge hans opfattelse, hvor erindring ses i modsætning til historie, understøtter erindring kontinuitet ikke diskontinuitet, og – selv hen over historisk forandring – vil den etablere en sådan en forbindelse.

Vi ved ganske lidt om sagaernes baggrund (forfattere, publikum, oprindelse). Men de blev skrevet i en turbulent tid, der førte til, at Island mistede sin politiske frihed og blev en del af det norske kongedømme.⁹ I den sammenhæng er det iøjnefaldende – set i et erindringsperspektiv – at islændingesagaerne på trods af markante historiske forandringer i det samfund, hvor de blev skrevet og efterfølgende overleveret i håndskrifter, fremstår som oprindelsesfortællinger, eller en særlig type myter, der udtrykker kulturel stabilitet og kontinuitet.

Loci og imagines, steder og billeder

Udover den kulturelle erindring, som er kollektiv og eksternaliseret i (eksempelvis) fortællinger, kan også artificiel erindring bidrage til en belysning af forholdet mellem sagaer og erindring, både med hensyn til struktureringsprincipper (tekstinternt) og i forbindelse med præmisserne for deres overlevering (teksteksternt). I sagafortællingerne kan steder i det islandske landskab sættes i nær forbindelse med erindringen om fortiden, og som allerede nævnt er den litterære topografi afgørende for den kulturelle erindring, der etableres i sagaerne. Jürg Glauser har endvidere peget på lighederne mellem episoder i *Njals saga* (*Njáls saga*) og de erindringsprincipper, som beskrives i fortællingen om Simonides fra Keos, nemlig at Njal handler ud fra en vished om stedets betydning for erindringen (Glauser "The Speaking Bodies of Saga Texts" 19). I en af sagaens helt centrale scener, hvor Njal og hans familie indebrændes, erkender Njal, at han er for gammel til at kæmpe mod modstanderne. Han lader sine sønner stå for forsvaret af gården, mens han selv, hans kone og deres barnebarn lægger sig indenfor dækket af et okseskind. Forud for indebrændingen beder Njal sin bestyrer om at notere sig, hvor de placerer sig:

"Njal siger til sin husbestyrer: 'Nu skal du se, hvor vi lægger os, og hvordan jeg arrangerer os, for jeg agter på ingen måde at lade mig skræmme væk herfra uanset, om jeg plages af røg eller brand. Så kan du angive, hvor man kan lede efter vores knogler'" (*Brennu-Njáls saga* 330; Lembeks oversættelse 169).

Efterfølgende bliver det muligt præcist at udpege, hvor i bygningen de døde kroppe kan findes, og Njals forudseenhed bliver afgørende for identificeringen af det sted, hvor han bliver fundet.

I *Njals saga* kommer stedets betydning for erindringen også til udtryk ved, at bygningers indretning kan fungere som støtte for erindringen. Sagaen demonstrer derved samme princip som de antikke tekster, nemlig at arkitektoniske rum kan danne basis for strukturering af erindringen. Det beskrives relativt detaljeret, hvem der deltog i fejringen af Njals nære ven Gunnars bryllup med Halgerd, og gæsternes placering er et organiserede element, som fortælleren hæfter denne begivenhed op på:

"Han [Gunnar] sad selv midt på den ene langbænk, og på hans højre side væk fra døren sad Træn Sigfussøn, derefter Ulf Muddergode, derefter Valgård den Grå, så Mård og Runolf og til sidst de øvrige Sigfussønner. Lamme sad længst inde. Til venstre for Gunnar ud mod døren sad Njal, dernæst Skarpheden, dernæst Helge, så Grim, derefter Høskuld, så Haver den kloge, så Ingjald fra Kilderne, dernæst sønnerne af Tore fra Holt. Af disse betydningsfulde mænd ville Tore sidde yderst, for så syntes alle godt om, hvor de sad. Høskuld sad midt på den anden langbænk overfor, og hans sønner på hans venstre side væk fra døren. Rud sad til højre for ham ud mod døren. Men der fortælles intet om, hvordan de andre sad. Bruden sad

9 Jf. Fechner-Smarslys betegnelse af islændingesagaerne som kriselitteratur.

midt på tværbænken for enden, og ved hendes ene side sad hendes datter, Torgerd. På den anden side sad Asgrim Ellide-Grimssøns datter, Torhalla”. (88-89; 44)

Bygningens indretning, rummet, bænkerne, døren, udgør den struktur, hvorudfra gæsterne kan huskes. Ud fra passagen fremgår det også, at der ikke kan fortælles om de gæster, hvis placering ikke kendes. Det demonstreres derved, at hvis erindringen ikke er rumligt struktureret, kan det føre til glemsel.

Det er ikke kun stedet, der har erindringsmæssig betydning i sagafortællingerne. Fortællingen om Njals og Skarphedens indebrænding illustrerer også, at visuelle elementer, dvs. malende beskrivelser kan have erindringsmæssig effekt. Da de efterladte kommer til ruinen for at lede efter de døde kroppe, møder dette syn dem:

“... der var meget aske at fjerne. Under asken fandt de skindet, og det var, som om det var skrumpet ind på grund af ilden. De tog skindet op, og under det lå Njal og Bergtora uden at være brændte. Alle lovpriste Gud for det og fandt, at det var et stort mirakel. Derefter blev drengen, som havde ligget imellem dem, taget op, og på ham var der brændt en finger, som han havde stukket ud under skindet”. (342; 176)

“Han [Skarpheden] havde stået op ad endegavlen, og benene var brændt af ham næsten helt op til knæene, men alt andet på ham var uskadt af ilden. Han havde bidt fast i sit skæg. Hans øjne var åbne og ikke brystne. Han havde drevet øksen så hårdt ind i gavlsvæggen, at den stod i træet til op på midten af den brede del, og derfor havde den ikke tabt hærdeningen [...] Så blev Skarpheden afført sine klæder, for de var ikke brændte. Han havde lagt sine arme over kors med den højre øverst. De fandt mærker på ham, et mellem skuldrene og et andet på brystet, og begge mærker var brændt som et kors, og man mente, at han sikkert havde brændt sig selv”. (343; 176)

Njals, Bergtoras og den lille drengs kroppe er – stort set – skånet af ilden. Dog udgør detaljen med drengens finger en kontrast, der tjener til at underbygge det ekstraordinære i, at kroppene ikke er brændte. Også Skarphedens krop og hans tøj er skånet af ilden. Her danner de brændte underben og brændemærkerne en kontrast, der understreger det bemærkelsesværdige i situationen. Beskrivelserne skaber visuelt set iøjnefaldende billeder, der bliver afgørende for, hvordan personerne huskes. I sagaens verden er dødssituationen vigtig for personernes eftermæle. I en scene i sagaen diskuteres det, om Skarpheden græd før sin død, hvilket potentielt set er ærekrænkende, idet det stiller spørgsmål ved hans mandighed og maskulinitet.¹⁰ Men beskrivelsen af den døde Skarpheden gør denne formodning til skamme: Han mødte døden oprejst (på trods af brændte underben) og med åbne øjne, samtidig med, at han bed sig i skægget, dvs. i læben, altså bogstavelig talt bed smerten i sig. Han kan derfor huskes som en stærk og frygtløs kriger. Mærkerne på kroppen, der

har form som kors, peger på den kristne forløsning. Njals krop er på mirakuløs vis skånet af ilden, hvilket giver anledning til at de efterladte takker Gud, og til at Njal kan huskes som en form for helgenskikkelse. Beskrivelserne medvirker ikke kun til at fastholde de døde i erindringen, men også til at de huskes på en ganske bestemt måde.

Visuelle beskrivelser

Sagaerne er opbevaret og overleveret i en kultur, hvor skriftsproget var et relativt nyt medium, og hvor erindringen og mundtligheden stadigvæk var afgørende for bevaring og overlevering af fortællinger.¹¹ Dette gør det relevant at undersøge, hvordan erindringen, og herunder en type erindring, der har ligheder med eller kan være inspireret af den artificielle erindring, fungerede blandt sagaernes forfattere og deres publikum, og hvordan den kan have sat sit præg på sagaerne. Frances A. Yates har skrevet, at: “The art of memory was a creator of imagery which must surely have flowed out into creative works of art and literature” (Yates 91). Dermed peges der på den mulighed, at artificiel erindring, bl.a. *loci* og *images*, som strengt taget er indre erindringstekniske hjælpemidler, på forskellig vis kan have sat deres præg på kulturelle udtryk. Med hensyn til sagaerne kan dette vedrøre bl.a. spørgsmål om struktureringsprincipper og repræsentation.

Ifølge Cicero indeholder erindringsbilleder iøjnefaldende elementer, de skal helst være dramatiske, groteske, komiske eller på anden vis fordrejede, idet det usædvanlige huskes bedre end det enkle, simple og almindelige. Endvidere kan de med fordel være dynamiske, da bevægelser – ligesom det fordrejede – støtter erindringen bedre end stilstand.¹² Som vist ovenfor med beskrivelserne af Njals og Skarphedens døde kroppe kan sagapersoners fysiske fremtoning være fremstillet med iøjnefaldende, detaljerede eller kontrasterende elementer, som giver billederne et præg af det ekstraordinære. Et andet eksempel i *Njals saga*, der lægger vægt på det visuelle (farver, udstyr, detaljer, sammenligninger) er denne beskrivelse af Gunnar:

“Han var stor af vækst og stærk, i kamp var han den bedste blandt mænd. Han huggede og kastede med begge hænder, hvis han ville, og han svingede sværdet så hurtigt, at det så ud, som om der var tre i luften. Med bue skød han bedre end alle andre og ramte alt, hvad han skød på. I fuld udrustning sprang han længere end sin egen højde og ikke kortere baglæns end forlæns. Han svømmede som en sæl, og den idrætsgren fandtes ikke, som det ikke var nyttesløst at udfordre ham i, og man har sagt, at ingen var hans ligemand. Han havde et smukt ydre, var lys og havde en lige næse med en opadvendt næsetip, havde blå og skarpe øjne og rødme i kinderne. Håret var tykt, sad godt og havde en flot farve”. (52-53; 27)

¹¹ Om diskussionen om islændingesagaernes mundtlige eller skriftlige baggrund se for eksempel Andersson *The Problem of Icelandic Saga Origins: A Historical Survey* og “From Tradition to Literature in the Sagas”; Clover og Sigurðsson.

¹² Se f.eks. Cicero 218-221.

¹⁰ Se også Sørensen “Græder du nu Skarphedinn?”.

Beskrivelsen er farve- og detaljerig. Den er også dynamisk, hvilket modsvarer et af erindringsbilledernes karakteristika, nemlig at bevægelse støtter erindringen bedre end stilstand. Det er tillige interessant, at bevægelserne (eksempelvis angivelserne af forlæns og baglæns, højre og venstre) synes at være organiseret ud fra et princip om symmetri, som er en anden erindringsorganiserende teknik, der fremhæves i de klassiske tekster.

Udover sådanne længere beskrivelser med vægt på visuelle detaljer findes der utallige korte beskrivelser i islændingesagaerne, der kan være reminiscenser af komprimerede erindringsbilleder. Der er allerede tidligere i denne artikel blevet refereret til de to bosættere i *Egils saga*, Kvæld-Ulf (Aften-Ulv) og Skalle-Grim (Grim den skaldede). Navnene på disse personer danner billeder henholdsvis af et væsen, der er halvt menneske og halvt dyr og en skaldet kæmpelignende skikkelse. Vender vi tilbage til Njals saga, kan vi også der finde eksempler på, at sagapersoner beskrives med ét udvalgt træk, der markerer deres singularitet. Njal beskrives på denne måde, da han introduceres i sagaen: "Njal var meget velhavende og havde et smukt udseende. Han havde ingen skægvækst" (57; 27). Skægløsheden understreger hverken groteske eller komiske træk, men kan alligevel skabe et blivende billede. Skægløsheden er konstituerende for et af de dominerende begivenhedsforløb i sagaen og fungerer derved som et strukturerende element. Den knyttes til Njal selv, som gentagne gange kaldes Njal den Skægløse, et navn, der kan opfattes krænkende og som en hentydning til umandighed.¹³ Manglen på skæg knyttes endvidere til Njals sønner. Deres modstandere kalder dem "møgskæggene" (*taðskegglingar*), hvormed det antydes, dels at de er umandige, dels at de har forsøgt at få skæggene til at gro ved at gøde det med møg. Fornærmelserne, der kan føres tilbage til Njals skægløshed, bliver afgørende for den konflikt, der når sit klimaks ved indebrændingen af Njal og hans sønner. En tråd i fortællingen er således fæstnet til dette særlige træk.

Undersøgelser der kaster lys over forholdet mellem sagaer og erindring, for eksempel ved at vurdere om artificiel erindring kan have haft indflydelse på sagaerne, involverer nogle af de mest grundlæggende problemstillinger i sagaforskningen, herunder også diskussionen om fiktion og historie. Et af de elementer, der har medvirket til afvisningen af sagaerne som historie, har været såkaldte anakronismer. Det vil sige elementer i fortællingerne, som ikke hører til på den tid, hvor fortællingerne foregår (groft sagt slutningen af 800-tallet og 900-tallet), men som er produkter af den tid, hvor sagaerne blev skrevet (fra 1200-tallet). Der er f.eks. passager i *Njals saga*, hvor beskrivelser indeholder klædninger og krigsudstyr, som ikke eksisterede i Island i den tidlige periode.¹⁴ Anakronismer kan føre til en afvisning af sagaerne som historie og til en klassificering af dem som fiktion. Men de kan også ses som udtryk for eller som repræsentation af erindring. Anlægges der et erindringsperspektiv, indebærer det en accept af, at et materiale falsificeres og fiktionaleseres i erindringen, og at erindringen kan sammenblende forskellige

tidslige lag, idet den altid vil involvere erfaringer fra den tid, hvor erindringsaktiviteten foregår. Erindringen, inklusive erindringsbilleder, vil fordreje, forstørre eller forvanske det huskede, hvilket kan være en del af forklaringen på, at sagapersoner og sagabegivenheder ofte fremstår for urealistiske til at blive opfattet som historiske.

Konklusion

I denne artikel har jeg – med udgangspunkt i en velkendt diskussion – foreslået et alternativt synspunkt, nemlig erindringsperspektivet. Med udgangspunkt i begrebet om den kulturelle erindring er der bl.a. blevet peget på sagaernes status som oprindelsesfortællinger eller myter, men erindringsperspektivet åbner op for en righoldig vifte af nye indgange til islændingesagaerne.

Især synes begrebet om kulturel erindring at have et stort potentiale – ikke bare i forhold til historie/fiktions-debatten, men også i forbindelse med andre diskussioner af tilsvarende omfang, eksempelvis kontroversen mundtlighed/skriftlighed. Jan Assmann har fremhævet skriftmediets betydning for den kulturelle erindring og for muligheden for at videreføre strukturerede versioner af fortiden. Islændingesagaerne og deres overlevering i håndskrifter er i sig selv et udtryk for, at man på Island i middelalderen anvendte skriften, når fortiden skulle bevares og formidles.¹⁵ I forhold til islændingesagaerne har skriften utvivlsomt understøttet, at udvalgte versioner af fortiden kunne få en privilegeret status, og disse tekster kan ses som eksempel på en kanoniseret erindring, der skiller sig ud fra den mængde af uhierarkiserede og usorterede fortolkninger af fortiden, der måtte have eksisteret i øvrigt.

LITTERATURLISTE

- Andersson, Theodore M. "From Tradition to Literature in the Sagas". *Oral Art Forms and their Passage into Writing*. Red. Else Mundal og Jonas Wellendorf. Copenhagen: Museum Tusulanum (AKA Print), 2008. 7-17.
- Andersson, Theodore M. *The Problem of Icelandic Saga Origins: A Historical Survey*. New Haven og London: Yale University Press, 1964.
- Assmann, Jan. *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. München: C. H. Beck, 1992.
- Brennu-Njals saga*. Íslenzk fornrit, bind 12. Red. Einar Ól. Sveinsson. Reykjavík: Hið Íslenzka Fornritafélag, 1954.

¹³ Se Jakobsson "Masculinity and Politics in *Njals saga*".

¹⁴ F.eks. Lönnroth 117.

¹⁵ Det fremgår flere steder i den norrøne litteratur, der er skrevet samtidig med islændingesagaerne, at skriften på den tid blev betragtet som en værdifuld hjælp til erindringen, se f.eks. Hermann "Saga Literature, Cultural Memory, and Storage".

- Carruthers, Mary. *The Book of Memory: a Study of Memory in Medieval Culture*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Carruthers, Mary og Jan M. Ziolkowski. "General Introduction". *The Medieval Craft of Memory. An Anthology of Texts and Pictures*. Red. Mary Carruthers og Jan M. Ziolkowski. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2002. 1-31.
- Cicero, Marcus Tullius. *Rhetorica ad herennium*. Red. og overs. Harry Caplan. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1954.
- Clover, Carol J. *The Medieval Saga*. Ithaca og London: Cornell University Press, 1982.
- Egil saga Skalla-Grímssonar*. Íslenzk fornrit, bind 2. Red. Sigurður Nordal, Reykjavík: Hið Íslenska Fornritafélag, 1933.
- Egilsdóttir, Ásdís. "From Orality to Literacy: Remembering the Past and the Present in Jóns saga helga". *Reykholtt som Makt- og Lærdomscenter: i den Islandske og Nordiske Kontekst*. Red. Else Mundal. Reykholtt: Snorrastofa, Menningar- og Miðaldasetur, 2006. 215-28.
- Erl, Astrid. "Cultural Memory Studies: An Introduction". *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*. Red. Astrid Erl og Ansgar Nünning. Berlin og New York: Walter de Gruyter, 2008. 1-15.
- Erl, Astrid og Ansgar Nünning. "Where Literature and Memory Meet: Towards a Systematic Approach to the Concept of Memory Used in Literary Studies". *Literature, Literary History and Cultural Memory*. Red. Herbert Grabes. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2005. 261-94.
- Fechner-Smarsly, Thomas. *Krisenliteratur. Zur Rhetorizität und Ambivalenz in der isländischen Sagaliteratur*. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris og Wien: Peter Lang, 1996.
- Glauser, Jürg. "Saga of Icelanders (*Íslendinga sögur*) and þættir as the Literary Representation of a New Social Space". *Old Icelandic Literature and Society*. Red. Margaret Clunies Ross. Cambridge: Cambridge University Press, 2000. 203-20.
- Glauser, Jürg. "The Speaking Bodies of Saga Texts". *Learning and Understanding in the Old Norse World. Essays in Honour of Margaret Clunies Ross*. Red. Judy Quinn, Kate Heslop og Tarrin Wills. Turnhout: Brepols Publishers, 2007. 13-26.
- Halbwachs, Maurice. *On Collective Memory*. Chicago og London: The University of Chicago Press, 1992.
- Hermann, Pernille. "Founding Narratives and the Representation of Memory in Saga Literature". *ARV. Nordic Yearbook of Folklore* 66 (2010): 69-87.
- Hermann, Pernille. "Key aspects of Memory and Remembering in Old Norse-Icelandic Literature". *Minni and Muninn. Memory in Medieval Nordic Culture*. Red. Pernille Hermann, Stephen A. Mitchell og Agnes Arnórsdóttir. Turnhout: Brepols, 2014. 13-39.
- Hermann, Pernille. "Saga Literature, Cultural Memory, and Storage". *Scandinavian Studies* 85/3 (2013): 332-354.
- Heslop, Kate. "Minni and the Rhetoric of Memory in Eddic, Skaldic and Runic Texts". *Minni and Muninn. Memory in Medieval Nordic Culture*. Red. Pernille Hermann, Stephen A. Mitchell og Agnes Arnórsdóttir. Turnhout: Brepols, 2014. 75-107.
- Jakobsson, Ármann. "Masculinity and Politics in *Njáls saga*". *Nine Saga Studies. The Critical Interpretation of the Icelandic Sagas*. Reykjavík: University of Iceland Press, 2013. 207-237.
- Landnámabók*. Íslenzk fornrit, bind 1. Red. Jakob Benediktsson. Reykjavík: Hið Íslenska Fornritafélag, 1968.
- Lembek, Kim. "Njáls saga". *Islendingesagaerne. Samtlige sagaer og niogfyrre totter*, bd. III. Red. Annette Lassen. Reykjavík: Saga Forlag, 2014.
- Lönnroth, Lars. *Njáls saga. A Critical Introduction*. Berkeley: University of California Press, 1976.
- Malm, Mats. "Varför heter det kenning?". *Snorres Edda i Europæisk og Islandsk Kultur*. Red. Jon Gunnar Jørgensen. Reykholtt: Snorrastofa, 2009. 73-90.
- Neumann, Birgit. "The Literary Representation of Memory". *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*. Red. Astrid Erl og Ansgar Nünning. Berlin og New York: Walter de Gruyter, 2008. 333-343.
- Nora, Pierre. "Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire". *Representations* 26 (1989): 7-24.
- Nordal, Guðrún. "The Sagas of Icelanders". *The Viking World*. Red. Stefan Brink. London og New York: Routledge, 2012. 315-318.
- Ólason, Vésteinn. *Dialogues with the Viking Age. Narration and Representation in the Sagas of Icelanders*. Reykjavík: Heimskringla, 1998.
- Sigurðsson, Gísli. *The Medieval Icelandic Saga and Oral Tradition. A Discourse on Method*. Cambridge, Massachusetts og London: Harvard University Press, 2004.
- Skyum-Nielsen, Erik. "Vandsdølernes saga". *Islendingesagaerne. Samtlige sagaer og niogfyrre totter*, bd. IV. Red. Annette Lassen. Reykjavík: Saga Forlag, 2014.
- Stavnem, Rolf. "Egils saga". *Islendingesagaerne. Samtlige sagaer og niogfyrre totter*, bd. I. Red. Annette Lassen. Reykjavík: Saga Forlag, 2014.
- Vatnsdæla saga*. Íslenzk fornrit, bind 8. Red. Einar Ól. Sveinsson. Reykjavík: Hið Íslenska Fornritafélag, 1939.
- Sørensen, Preben Meulengracht. *Fortælling og Ære: Studier i Islendingesagaerne*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 1993.
- Sørensen, Preben Meulengracht. "Græder du nu Skarpheðinn?" *At Fortælle Historien. Studier i den Gamle Nordiske Litteratur*. Trieste: Parnaso, 2001. 241-248.
- Sørensen, Preben Meulengracht. *Saga and Society: an Introduction to Old Norse Literature*. Odense: Odense University Press, 1993.
- Yates, Frances A. *The Art of Memory*. Chicago: University of Chicago Press, 1974.

